

DOI: [10.32702/2307-2156-2019.2.20](https://doi.org/10.32702/2307-2156-2019.2.20)

УДК 351.746:338.439

В. П. Залізнюк,

к. е. н., докторант Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

ДОРОЖНЯ КАРТА ЗАХОДІВ ЩОДО ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ

Viktoriia Zalizniuk,

Candidate of Economic Sciences,

Ph.D. student of Taurian National University named after V.I. Vernadsky

THE ROADMAP OF MEASURES ON THE FORMATION OF THE STATE REGULATION OF THE PROTECTION OF FOOD SAFETY

Зазначено, що процес розробки заходів щодо вдосконалення механізму державного регулювання забезпечення продовольчої безпеки повинен враховувати стратегічний характер продовольчої безпеки як невід'ємного елементу національної безпеки. Державне регулювання забезпечення продовольчої безпеки має бути за своєю природою довгостроковими, ефективно функціонуючим й таким, що адаптується до різних умов зовнішньої та внутрішньої економічної кон'юнктури.

Відмічено, що Державна програма продовольчої безпеки країни повинна складатися з 3-х взаємопов'язаних елементів економіки: митне регулювання імпорту продовольчої продукції; підвищення ефективності регіональної економіки та посилення її ролі в забезпеченні продовольчої безпеки; розвиток зовнішньоекономічної діяльності та орієнтація на міжнародні критерії споживання продуктів харчування та продовольчої безпеки країни.

Доведено, що удосконалення існуючої системи моніторингу забезпечення продовольчої безпеки, її реорганізація на основі принципу багаторівневого підходу дозволить оцінити рівень продовольчої безпеки на рівні країни та окремо взятого регіону. Проведення оцінки рівня продовольчої безпеки в регіоні дозволить охарактеризувати рівень розвитку всіх ланок продовольчої системи регіону, виявити потенційні загрози забезпеченню продовольчої безпеки. Отримані в результаті оцінки висновки про умови функціонування ланок продовольчої системи доцільно використовувати при підготовці змін до існуючих і проектуванні та впровадженні нових механізмів забезпечення продовольчої безпеки.

Визначено дорожню карту заходів щодо формування системи державного регулювання забезпечення продовольчої безпеки, яка базується на принципі вертикальної ієрархії, що враховує багаторівневий характер забезпечення продовольчої безпеки та включає етапи: удосконалення нормативно-правової бази забезпечення продовольчої безпеки; формування системи моніторингу рівня продовольчої безпеки; формування механізму внутрішньої продовольчої допомоги.

It is noted that the process of developing measures to improve the mechanism of state regulation of food security should take into account the strategic nature of food security as an integral element of

national security. State regulation of food security should be long-term in nature, effectively functioning and adapted to different conditions of the external and internal economic conditions.

The state of the food sector of economic security in the state as a component of its national and food security needs to be constantly monitored through a system of indicators. This system of indicators makes it possible to monitor the current state of the food sector of economic security, comparing it with the limit values of parameters in the process of state regulation. Unlike existing approaches, it is expedient to broaden its social indicators, which determine the economic availability of food to the population. The given list of indicators is proposed to be expanded at the expense of additional ones, namely: stability of the food market; availability of quality food products, natural resource potential, physical availability of safe food products; level of effective development of the agrarian sector.

In addition to minimum consumption indicators as threshold parameters, it is necessary to compare actual consumption with rational standards, which are the optimal parameters of food supply. This is due to the fact that the essence of the food sector of economic security must be linked with ensuring the normal human life, which is determined by the state of his health and opportunities for intellectual development.

It is expedient to determine the parameters of food security in three levels: threshold level when the balance parameters are based on the need to ensure the minimum needs of the population in the basic foodstuffs; self-sufficient level involves determining the parameters of food balances on the basis of achieving rational standards of nutrition; the strategic level when the parameters of the food balance are determined on the basis of the achievement of rational standards of nutrition and the implementation of export potential of the agrarian sector of the Ukrainian economy.

It is noted that the State Food Security Program of the country should consist of three interrelated elements of the economy: customs regulation of food import; increasing the efficiency of the regional economy and strengthening its role in ensuring food security; development of foreign economic activity and orientation to international criteria of food consumption and food security of the country.

It is proved that the improvement of the existing system of monitoring of food security, its reorganization on the basis of the principle of a multilevel approach will allow to assess the level of food security at the level of the country and a separate region. Assessing the level of food security in the region will allow characterizing the level of development of all parts of the food system of the region, identifying potential threats to food security. The conclusions obtained from the evaluation of the conditions for the functioning of the food system links should be used in preparing amendments to existing and designing and implementing new mechanisms for ensuring food security.

The road map of measures for the formation of the system of state regulation of food security, based on the principle of a vertical hierarchy that takes into account the multi-level nature of food security provision, has been determined, and includes the stages: improvement of the regulatory framework for food security provision; formation of a system for monitoring the level of food security; forming an internal food aid mechanism.

Ключові слова: державне регулювання; забезпечення; економіка; механізми; продовольча безпека.

Key words: state regulation; provision; economy; mechanisms; food safety.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ.

Перехід до ринкової економіки, реформування аграрного сектора відповідно до вимог економічних законів ринку зумовлюють особливу увагу до регулювання системи забезпечення продовольчої безпеки в нових умовах. Саме зараз, коли особливо чітко проглядаються як недоліки й помилки в аграрній реформі, так і елементи тих позитивних результатів, заради яких здійснювалися кардинальні економічні перетворення, актуальним є питання розробки наукових основ державного регулювання забезпечення продовольчої безпеки країни, що відповідають принципам функціонування ринкової економіки і які, як пріоритет агропродовольчої

політики держави, повинні визначати напрями її здійснення.

Необхідність визначити стратегічні напрями політики держави, що забезпечує ефективний розвиток агропромислового комплексу як основи продовольчого забезпечення населення відповідно до раціональних норм харчування на основі підвищення фізичної та економічної доступності продуктів харчування різних соціальних груп населення, вимагає розробки відповідних теоретико-методологічних основ регулювання продовольчої безпеки, формування її концепції, кількісних та якісних параметрів продовольчої безпеки, організаційно-економічних й соціальних механізмів забезпечення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ПУБЛІКАЦІЙ.

Питанням державного регулювання забезпечення продовольчої безпеки приділяли увагу українські та зарубіжні вчені. Серед українських авторів слід виділити, зокрема, Барвіненко В.Д., Васільєва Л.М., Сидоренко О. та інші. Разом з тим, недостатньо висвітленими залишаються окремі питання пов'язані вивченням й систематизацією державних заходів для забезпечення продовольчої безпеки.

МЕТА СТАТТІ.

Метою статті є визначити дорожню карту заходів щодо формування системи державного регулювання забезпечення продовольчої безпеки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ.

Продовольча безпека як багаторівнева системна категорія характеризує економічні відносини на різних рівнях людської спільноти: глобальному, національному, на рівні соціальних груп, сімей, окремої особистості. Особливе місце в цій системі займає національна продовольча безпека, яка набуває рис суспільного блага і вимагає державної підтримки в ринкових умовах. У загальному комплексі проблем забезпечення продовольчої безпеки є такі, які пов'язані безпосередньо з функціонуванням ринку, і ті, що відносяться до так званої підсистеми державних інтересів. Необхідність виділення в якості самостійної економічної підсистеми державних інтересів пов'язана з розбіжністю мотивації ринкових відносин і завдань держави щодо забезпечення населення продовольством.

Васільєва Л.М. при обґрунтуванні об'єктивних передумов формування державою механізму регулювання ринкової економіки, системи державного регулювання аграрного сектору зазначає, що «необхідність здійснення протекціонізму стосовно вітчизняних товаровиробників АПК полягає в досягненні продовольчої безпеки країни, гарантованого продовольчого забезпечення населення в різних ситуаціях» [2].

На думку Барвіненко В.Д. «...необхідність включення механізму державного регулювання в систему продовольчого забезпечення обумовлена значимістю продовольчого забезпечення для соціально-економічного розвитку регіону. Основним завданням системи державного управління є підтримка стабільної економічної ситуації в сільському господарстві, стабілізація ринкової кон'юнктури і коливань прибутковості в галузі» [1].

Стан продовольчої сфери економічної безпеки в державі, як складової її національної та продовольчої безпеки, необхідно постійно контролювати за допомогою системи індикаторів. Дана система індикаторів дає можливість відстежувати поточний стан продовольчої сфери економічної безпеки, порівнюючи його з граничними значеннями параметрів в процесі державного регулювання. На відміну від існуючих підходів, доцільно розширити її соціальними показниками, які визначають економічну доступність продовольства населенню. Даний перелік індикаторів пропонується розширити за рахунок додаткових, а саме: стійкість продовольчого ринку; доступність якісних харчових продуктів, природно-ресурсний потенціал, фізична доступність безпечних харчових продуктів; рівень ефективного розвитку аграрного сектора.

Крім мінімальних показників споживання як порогових параметрів, потрібно порівнювати фактичне споживання з раціональними нормами, які є оптимальними параметрами продовольчого забезпечення. Це обумовлено тим, що сутність продовольчої сфери економічної безпеки необхідно пов'язувати із забезпеченням нормальної життєдіяльності людини, яке визначається станом його здоров'я і можливостями інтелектуального розвитку.

Визначення напрямів забезпечення стійкої системи продовольчої сфери економічної безпеки вимагає розробки стратегії її розвитку. Необхідно розробити концептуальні підходи до формування стратегії розвитку системи продовольчої сфери економічної безпеки, цілі та завдання для кожної підсистеми продовольчої безпеки та обґрунтувати шляхи їх реалізації. Параметри продовольчої безпеки доцільно визначати за трьома рівнями:

- пороговий рівень – коли параметри балансів ґрунтуються на необхідності забезпечення мінімальних потреб населення в базових продуктах харчування;
- самодостатній рівень передбачає визначення параметрів продуктових балансів на основі досягнення раціональних норм харчування;
- стратегічний рівень, коли параметри продуктових балансів визначаються на основі досягнення раціональних норм харчування та реалізації експортного потенціалу аграрного сектора економіки України.

Реалізація цих пріоритетних завдань вимагає розробки та застосування дієвих механізмів державного регулювання системи продовольчої безпеки як складової економічної безпеки. Процес розробки заходів щодо вдосконалення механізму державного регулювання забезпечення продовольчої безпеки повинен враховувати стратегічний характер продовольчої безпеки як невід'ємного елементу національної безпеки. У зв'язку з цим пропонуємо розроблену Дорожню карту формування системи державного регулювання забезпечення продовольчої безпеки країни (рис. 1).

Рис. 1. Дорожня карта заходів щодо формування системи державного регулювання забезпечення продовольчої безпеки України

На нашу думку, державне регулювання забезпечення продовольчої безпеки має бути за своєю природою довгостроковими, ефективно функціонуючим й таким, що адаптується до різних умов зовнішньої та внутрішньої економічної кон'юнктури. Першорядним напрямом вдосконалення системи державного регулювання забезпечення продовольчої безпеки України є розробка відповідних нормативно-правових актів.

Система державного регулювання забезпечення продовольчої безпеки повинна розвиватися не «знизу вгору», хаотично формуючись в різних регіонах країни. Основоположним принципом державного регулювання забезпечення продовольчої безпеки, як на рівні регіонів, так і на рівні країни в цілому повинен бути принцип вертикальної ієрархії, що враховує багаторівневий характер забезпечення продовольчої безпеки.

Основним нормативно-правовим документом, що визначає зміст відповідних нормативних правових документів, що діють на регіональному рівні, повинен стати закон. Другим рівнем в ієрархії нормативних правових актів у галузі забезпечення продовольчої безпеки повинен стати нормативний правовий акт у формі доктрини або концепції, що діє на рівні регіонів. Третій рівень в ієрархії – нормативно-правові акти, прийняті на рівні регіонів країни.

При розробці всіх нормативно-правових актів та програмних документів в Україні, які безпосередньо або опосередковано впливають на забезпечення продовольчої безпеки, що діють на державному рівні,

розробники цих нормативно-правових актів повинні неухильно дотримуватися положень Закону «Про продовольчу безпеку та продовольчу незалежність України». Причому в даному законі повинна бути відведена особлива роль забезпечення продовольчої незалежності, яку ми пропонуємо розглядати не як елемент продовольчої безпеки, а як важливу самостійну категорію. При підготовці нормативно-правових актів, що мають безпосереднє відношення до забезпечення продовольчої безпеки, на рівні регіонів розробники даних нормативно-правових актів повинні керуватися положеннями нормативно-правового документа (доктрини, концепції), що регламентує забезпечення продовольчої безпеки в даному регіоні, а також положеннями Закону «Про продовольчу безпеку та продовольчу незалежність України». Розробка нормативно-правових актів, що стосуються забезпечення продовольчої безпеки на рівні регіонів, повинна здійснюватися з урахуванням положень регіонального нормативно-правового акту «Про продовольчу безпеку», а також з урахуванням положень Закону «Про продовольчу безпеку та продовольчу незалежність України».

Нормативно-правові акти, які регламентують забезпечення продовольчої безпеки в рамках регіонів (доктрини, концепції) повинні бути розроблені з метою об'єднання зусиль регіонів щодо забезпечення їх продовольчої безпеки, взаємної інтеграції агропродовольчих ринків регіонів. Зміст регіональних нормативно-правових актів має бути орієнтованим на забезпечення важливих складових елементів продовольчої безпеки – фізичної, економічної та соціальної доступності продовольства для населення регіону. Вони повинні містити в собі рекомендовані значення рівня нормативної самозабезпеченості регіонів з різних видів продовольства, які повинні бути розроблені з урахуванням регіональної специфіки.

Державні й регіональні програми розвитку сільського господарства повинні розроблятися з урахуванням цілей та завдань забезпечення продовольчої безпеки, що містяться у відповідних нормативно-правових актах.

Регіональні нормативно-правові акти, які інституціоналізують продовольчу безпеку на рівні регіонів країни, повинні бути уніфіковані за своїм змістом, перелік розділів в них повинен бути єдиним та встановлюватися відповідними методичними рекомендаціями, що містяться в Законі «Про продовольчу безпеку та продовольчу незалежність України». Категоріально-понятійний апарат в регіональних нормативно-правових актах про продовольчу безпеку також повинен бути уніфікованим.

Зміст Закону «Про продовольчу безпеку та продовольчу незалежність України», концепцій продовольчої безпеки регіонів, регіональних нормативно-правових актів про продовольчу безпеку має включати в себе методичні вказівки щодо формування та функціонування системи моніторингу рівня продовольчої безпеки на рівні країни та її регіонів. В нормативно-правових актах щодо продовольчої безпеки повинні бути чітко визначені обов'язки державних та регіональних органів виконавчої влади щодо здійснення моніторингу рівня продовольчої безпеки. Крім того в Законі «Про продовольчу безпеку та продовольчу незалежність України» повинна міститися методика оцінки продовольчої безпеки на всіх рівнях її забезпечення (країна, регіон). У тому числі має бути вказаний перелік показників оцінки рівня забезпечення продовольчої безпеки, що включає показники оцінки стосовно до всіх основних елементів продовольчої безпеки, в тому числі фізичної, економічної та соціальної доступності для населення й рівня споживання продуктів харчування населенням. Крім показників оцінки продовольчої безпеки в тексті закону повинні міститися показники та критерії оцінки продовольчої незалежності.

Критерії оцінки рівня продовольчої безпеки регіонів повинні бути розроблені стосовно кожного конкретного регіону з урахуванням його регіональної специфіки та закріплені у відповідному нормативно-правовому акті про продовольчу безпеку. Однак методика визначення критеріальних значень показників рівня продовольчої безпеки повинна бути єдиною у всіх регіонах, а методичні вказівки щодо її проведення повинні бути зазначені в Законі «Про продовольчу безпеку та продовольчу незалежність України». Величину критеріальних значень різних показників продовольчої безпеки, в тому числі фактичної самозабезпеченості регіонів продовольством, необхідно визначати з урахуванням природно-кліматичних та соціально-економічних умов в кожному окремо взятому регіоні. Крім того Закон «Про продовольчу безпеку та продовольчу незалежність України» повинен містити в собі інструкції для територіальних органів Державної служби статистики України за єдиною методикою збору даних, що використовуються для розрахунку значень показників забезпечення продовольчої безпеки. Такий захід необхідний зокрема в зв'язку зі значними розбіжностями в рівні показників споживання продуктів харчування, які розраховуються з використанням статистичних даних фонду особистого споживання та вибіркового обстеження домогосподарств.

Закон «Про продовольчу безпеку та продовольчу незалежність України» повинен також визначати порядок та формат національних й регіональних доповідей про рівень забезпечення продовольчої безпеки, як в регіонах, так і в країні в цілому. Подання доповідей має бути публічним, а матеріали доповідей повинні бути представлені у відкритий доступ.

Пропонована система організації системи багаторівневого моніторингу продовольчої безпеки передбачає первинну оцінку рівня забезпечення продовольчої безпеки на рівні регіонів, де провідна роль належить територіальному органу Державної служби статистики України.

Удосконалення існуючої системи моніторингу забезпечення продовольчої безпеки, її реорганізація на основі принципу багаторівневого підходу дозволить оцінити рівень продовольчої безпеки на рівні країни та окремо взятого регіону. Проведення оцінки рівня продовольчої безпеки в регіоні дозволить охарактеризувати рівень розвитку всіх ланок продовольчої системи регіону, виявити потенційні загрози забезпеченню продовольчої безпеки. Отримані в результаті оцінки висновки про умови функціонування ланок продовольчої

системи доцільно використовувати при підготовці змін до існуючих і проектуванні та впровадженні нових механізмів забезпечення продовольчої безпеки.

Формування системи моніторингу в регіонах країни має також передбачати внесення змін до нормативно-правових актів, які регламентують діяльність Державної служби статистики України. Зокрема, необхідно переглянути План статистичних робіт, відкоригувавши перелік показників, які передбачені прийнятим Законом «Про продовольчу безпеку та продовольчу незалежність України». Також необхідно розробити методичні рекомендації щодо розрахунку пропонованих вище статистичних показників щодо оцінки рівня продовольчої безпеки. Першочерговим напрямом є включення до переліку розрахованих Державною службою статистики показника вартості набору продуктів харчування, які відповідають раціональним нормам, тобто раціонального набору.

При формуванні механізмів забезпечення продовольчої безпеки в окремих регіонах і в країні в цілому повинна бути врахована існуюча специфіка в структурі розподілу доходів від виробництва та реалізації продовольства між учасниками агропродовольчого ринку – сільським господарством, сферою харчового та переробного виробництва та торгівлею. В даному контексті основною рисою сучасної кон'юнктури агропродовольчого ринку є не тільки існуючий протягом багатьох років диспаритет в міжгалузевому обміні, в результаті якого сільське господарство багато років було низькорентабельним в порівнянні зі сферою переробки та виробництва харчових продуктів. Важливою проблемою розвитку агропродовольчого ринку сьогодні є також безконтрольне зростання впливу на інших суб'єктів агропродовольчого ринку з боку торгових роздрібних мереж (ритейла). Причому зі зростанням масштабу мереж від регіональних до державних відповідним чином зростає і їх вплив на весь передуючий їм ланцюг поставок продовольства. Напрямку цей вплив позначається на зниженні рентабельності галузі переробки та виробництва продуктів харчування і побічно на галузі сільського господарства. Такий стан справ є безпосередньою загрозою розвитку всього агропромислового комплексу в цілому й сільського господарства зокрема.

Концепція продовольчої безпеки крім забезпечення фізичної доступності передбачає забезпечення економічної доступності продовольства. В сучасних умовах економічна доступність продовольства для населення визначається в першу чергу рівнем соціально-економічного розвитку країни або регіону. Однак його підвищення, яке супроводжується зростанням доходів населення, виходить за рамки питання забезпечення продовольчої безпеки, тому що залежить від безлічі факторів, що визначають розвиток національної та регіональної економіки. Проте, навіть в умовах, коли рівень соціально-економічного розвитку рівня в регіоні не сприяє досягненню економічної доступності продовольства для кожного громадянина, що проживає на території даного регіону, з метою забезпечення продовольчої безпеки можуть застосовуватися механізми цільової спрямованості, що забезпечують підвищення купівельної спроможності тих верств населення, рівень доходів яких не дозволяє їм забезпечити споживання продовольства в обсягах, відповідних раціональним нормам харчування. Виходячи з досвіду економічно розвинених країн, одним з таких механізмів забезпечення соціальної доступності продовольства є внутрішня продовольча допомога. Крім соціального ефекту в забезпеченні доступності продовольства для малозабезпечених верств населення механізм внутрішньої продовольчої допомоги, за умови розвиненого економічного механізму функціонування агропродовольчого ринку, що забезпечує паритет в обмінних процесах між його учасниками, може бути використаний як інструмент підтримки всіх елементів продовольчої системи, зокрема сільськогосподарських товаровиробників. За класифікацією СОТ механізм внутрішньої продовольчої допомоги відносяться до «зеленого кошику» й обсяг коштів, що виділяються в рамках функціонування програм продовольчої допомоги, СОТ не обмежує. Таким чином впровадження механізму внутрішньої продовольчої допомоги потенційно може стати основою формування гнучкого, що адаптується до будь-якої зовнішньої економічної кон'юнктури, організаційно-економічного механізму забезпечення продовольчої безпеки в регіонах та в країні в цілому.

Даций О., Савченко О. запропонували такі основні завдання державних органів управління щодо забезпечення продовольчої безпеки наступним чином «...своєчасне прогнозування та виявлення загроз продовольчій безпеці, мінімізація їх негативних наслідків за рахунок стратегічних запасів продовольства. Слід створити комплексну систему спостережень, збору, обробки, систематизації та аналізу інформації щодо виробництва, управління запасами і постачання продовольства, якості і безпеки харчових продуктів, споживання продовольства та харчування населення. Можливо, цим повинна займатися державна аналітична агенція. Також необхідно сформувати державні інформаційні ресурси у сфері забезпечення продовольчої безпеки, використовуючи сучасні засоби комунікації, а саме Інтернет, мобільний зв'язок тощо. Також важливо організувати своєчасне інформування виробників і надання консультаційних послуг державними органами та дорадчими службами щодо державних програм підтримки галузі і схем їх реалізації, механізмів регулювання ринків сільгосппродукції» [3].

Державна програма продовольчої безпеки країни повинна складатися з 3-х взаємопов'язаних елементів економіки:

1. Митне регулювання імпорту продовольчої продукції.
2. Підвищення ефективності регіональної економіки та посилення її ролі в забезпеченні продовольчої безпеки.
3. Розвиток зовнішньоекономічної діяльності та орієнтація на міжнародні критерії споживання продуктів харчування та продовольчої безпеки країни.

ВИСНОВКИ.

На нашу думку, саме на органах державної влади лежить обов'язок розробки та здійснення комплексу соціально-політичних, економічних, науково-технічних, організаційно-інформаційних заходів щодо забезпечення продовольчої безпеки країни, попередження надзвичайних продовольчих ситуацій, підтримання готовності населення до подолання надзвичайних ситуацій у сфері продовольчої безпеки. Державна політика в сфері сільськогосподарського виробництва повинна бути взаємопов'язана з державними програмами соціально-економічного розвитку територій.

Визначено дорожню карту заходів щодо формування системи державного регулювання забезпечення продовольчої безпеки, яка базується на принципі вертикальної ієрархії, що враховує багаторівневий характер забезпечення продовольчої безпеки та включає етапи: удосконалення нормативно-правової бази забезпечення продовольчої безпеки; формування системи моніторингу рівня продовольчої безпеки; формування механізму внутрішньої продовольчої допомоги.

Література.

1. Барвіненко В.Д. Державне регулювання продовольчого забезпечення держави в умовах світогосподарської інтеграції. Інвестиції: практика та досвід. 2013. № 7. С. 132-135.
2. Васільєва Л.М. Об'єктивна необхідність державного регулювання аграрного сектору економіки. Інвестиції: практика та досвід. 2011. № 15. С. 96-99.
3. Дацій О. Екологічна економіка: Навчальний посібник / О.І. Дацій, О.Ф. Савченко. - К.: ТОВ «ДКС Центр», 2014. – 302 с.

References.

1. Barvinenko, V.D. (2013), «State regulation of food supply of the state in the conditions of world economic integration», Investments: practice and experience., vol. 7, pp. 132-135.
2. Vasileva, L.M. (2011), «Objective necessity of state regulation of the agrarian sector of the economy», Investments: practice and experience., vol. 15, pp. 96-99.
3. Datsij, O.I., Savchenko, O.F. (2014), *Ekolohichna ekonomika* [Ecological Economics], TOV «DKS Tsentr», Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 27.01.2019 р.